

Efterskrift

af Morten Thing

[Предисловие, Ханс Кирк и Мартин Нильсен: *Процесс по делу Скавениуса* [Predislovie, Khans Kirk i Martin Nil'sen: *Protsess po delu Skaveniusa*], Moskva 1999, s. 7-26.]

Da Hans Kirk i 1953 for første gang fik oversat en bog til russisk med romanen *Djævelens Penge*, var hans forfatterskab stort set afsluttet. Han var en kendt og anerkendt forfatter, oversat til en række sprog. Men først efter hans død i 1962 begyndte hans bøger at blive solgt i de kæmpeoplæg, som siden har gjort ham til én af de mest læste danske forfattere. Hans roman *Fiskerne*, som desværre ikke er oversat til russisk, er den mest trykte danske roman. I det følgende vil jeg introducere Hans Kirk, Martin Nielsen og nærværende bog *Processen mod Scavenius*.

1. Hans Kirk 1898-1962

Kirk blev født i Hadsund i Nordjylland. Han var den ældste af fire børn i lægehjemmet. Faren kom ude fra Harboøre fra en stor indremissionsk familie, mens moren kom fra en herregård oppe i Thy, hvor grundtvigianismen regerede. Religionen var længe en produktiv kilde for Kirk.

I 1909 blev Kirk, 11 år gammel, sendt til Sorø Akademi, en kostskole på Sjælland. Han opfattede det som en forvisning. Det fik den konsekvens for hans forfatterskab, at *stoffet*, som Kirk lagde så stor vægt på, som hovedregel var hentet i barndommens land, på landet, i provinsen, hos missionen, før forvisningen. Det var de første 11 år, der leverede stoffet til *Fiskerne*, 30'erromanerne, mange af novellerne og til *Skyggespil*.

Efter studentereksamen rejste Kirk i 1916 til København og begyndte at læse jura. Det var i studietiden, Kirk fik kontakt til det venstreorienterede miljø i København. Her mødte han digteren Otto Gelsted, og på trods af den store forskel i temperament blev det til et livslangt venskab.

Efter eksamen var han træt af juraen og forsøgte at blive landpost, men postvæsenet ville ikke have ham. Så tog han som volontør til den danske ambassade i Paris, og da han kom hjem var han i 2 år ansat på byggeafdelingen på Københavns Rådhus.

Kirk debuterede litterært i 1923 med novellen "Skæbnen paa Teglgården". Det interessante ved denne novelle, som handler om sociale forskelle i et landsogn, er, at den slet ikke ligner et begynderarbejde. Samtidig finder man allerede i denne første historie den fortælle teknik, som siden udvikles i romanerne.

Kirk kastede sig i midten af tyverne ud i mange genrer. Han skrev artikler, han skrev litteraturkritik, han skrev ugebladsnoveller - og sin første ambitiøse skønlitterære bog. På baggrund af denne produktion kan vi sige lidt om hans idémæssige baggrund. Freud har afgjort spillet en vigtig rolle. Det er næppe for meget sagt, at Kirk er den første skønlitterære forfatter herhjemme, som på indholdsplanet indbygger en psykoanalytisk forståelse. Det var digteren Otto Gelsted, der introducerede Freud i Danmark, så Kirk har sandsynligvis mødt ham herigennem. Til gengæld støder vi ikke på spor af Gelsteds anden vigtige forudsætning, nemlig nykantianismen. Selvom Kirk i tyverne på mange måder er en typisk kulturradikaler, er han betydeligt mere materialist end Gelsted. Det er givet en inspiration fra en anden god ven, nemlig socialdemokraten Hartvig Frisch.

Litteraturkritisk var læsningen af den franske forfatter Henri Barbusse nok den vigtigste inspiration. På afgørende punkter holdt denne prægning sig hele vejen gennem Kirks forfatterskab. Han introducerede Barbusses forfatterskab i 1924 i tidsskriftet *Sirius*. I artiklens

slutafsnit opsummerede han Barbusses synspunkt i en art program for sig selv: "Hans Bevidsthed arbejder rationelt med Virkeligheden. Han er ikke længere skeptisk, men kritisk indstillet overfor den." Han kritiserede Barbusses roman *Clarté* for de lange passager, hvor forfatteren henvendte sig direkte til læseren: "I alt for høj Grad spiller det ind, om man er enig med Forfatteren i hans Betragtninger, der ikke er psykologisk begrundede." Afslutningsvis skrev Kirk: "Hans næste Opgave - [...] - er at overbevise andre om sit sociale Syns Rigtighed, det vil sige tjene den revolutionære Marxisme. Man maa haabe, at han vil have Forstaaelsen af, at *Propaganda* ligger uden for de kunstneriske Muligheder".

Som Barbusse anbefalede, gjorde Kirk. På den danske Clarté-bevægelses grundlæggelsesmøde den 18. november 1925 gik Kirk med i bestyrelsen. I bevægelsens blad skrev Kirk artiklen "Religion og Hartkorn", hvor han forklarede modsætningen mellem grundtvigianisme og indremission ud fra modsætningen mellem de sandede vestjyske jorde (missionen) og de fede østjyske (grundtvigianismen). Han så følgelig missionen som en religiøs proletarbevægelse, som var menneskeligt tiltalende derved, at den ikke akcepterede det bestående.

Fra 1925 ernærede Kirk sig som forfatter. Grundlaget blev tilvejebragt, da han blev ansat som litteraturanmelder ved en avis. Kirk redigerede en ugentlig kulturside og skrev selv i stribevis af anmeldelser.

Samtidig blev han fast leverandør af ugebladsnoveller til *Hjemmet*, et af landets største ugeblade. Han skrev i 20'erne og 30'erne mere end 300 noveller til bladet, og de var i lange perioder hans økonomiske sikkerhedsnet. I begyndelsen skrev han under eget navn, men efterhånden greb han til pseudonymer. Det er især i 30'erne, produktionen er stor. Fra 1933-36 får han offentliggjort mellem 33 og 45 om året, dvs. næsten én i hvert nummer.

Kirk tilpassede sig selvfølgelig til *Hjemmets* standard, ellers havde man næppe brugt ham. Men han tilpassede sig ikke 100%. Han overførte det træk fra sin øvrige produktion, at de gode arbejdede med hænderne, mens de onde ikke gjorde det. Håndværkere var tit de gode, mens embedsmænd, adelige og kontorfolk måtte spille rollen som de onde.

Endelig skrev Kirk sin første roman *Gauk eller Overmennesket*. En mislykket satirisk bog om en anarkist, som aldrig blev udgivet. Da den blev lagt på hylden, gik han igang med sit næste projekt. Han ville være fisker i Jylland. I hvert fald boede han i sommeren 1925 på halvøen Gøl i Limfjorden hos hans onkel Niels Kirk og tanten Marie. Kirk blev imidlertid ikke fisker. Han vendte tilbage med en masse notater og skrev en række noveller. Senere skrev han dem sammen omkring en centralhandling. Forlaget Gyldendal antog romanen, som fik titlen *Fiskerne*, og den udkom i november 1928. Den fik en flot omtale, og Kirk var nu en anerkendt forfatter.

Mens Kirk skrev på romanen gjorde han sig tanker om den, som han offentliggjorde som artikler, bl.a. i det kulturradikale tidsskrift *Kritisk Revy*. F.eks. skrev han her: "Kunst kan ikke konstrueres, den maa gro organisk frem. Formen, saa gennemtænkt og revolutionær den er, skaber aldrig ny Kunst, men det friske, nyoplevede Stof kan gøre det. Man maa søge Stoffet og foreløbig ikke bryde sig om Formen". Det var et klart Barbusse-standpunkt, som Kirk siden holdt sig til. Og i øvrigt støttede han Barbusse i, at man skulle fremme en folkelig kunst og advarede mod proletkult-tendenser.

Fiskerne er en psykoanalytisk roman, hvor Kirk beskriver en gruppe meget religiøse fiskere. Han opfatter deres religion som grundet på seksuel fortrængning. Bogen er ikke præget af marxismen, som Kirk i disse år nærmede sig. Der er således ikke nogen egentlig udvikling i bogen. Derimod skildrer den de religiøse fiskere med stor solidaritet. Det er kun fiskerdatteren Tabita, der antydningvist peger på en vej fremad. Ved at klippe håret, knytte forbindelser til byen og få et barn uden for ægteskabet bryder hun nogle bånd og knytter sig til det moderne liv. Men det forbliver et åbent spørgsmål, om vi tror på, at det bliver en frigørelse, og det er en tro, som er knyttet til den psykologiske begrundelse vi får i romanen.

I foråret 1930 skiftede Kirk avis og begyndte at skrive i *Social-Demokraten*. Han skrev den følgende tid mange og omfattende litterære artikler til avisen. Han fremlagde her det samme program, som han havde udviklet det i mødet med Barbusse, blot udfoldet og anvendt på samtidens litteratur. Kirk skrev til *Social-Demokraten* de næste to år. Det var de to år, hvor han nærmede sig kommunismen så meget, at han meldte sig ind i Danmarks Kommunistiske Parti (DKP). Det måtte komme til et brud med bladet.

I 1931 blev Kirk valgt til formand for Studentersamfundet, den radikale danske studenterbevægelse. Han var formand for Studentersamfundet indtil jul 1932, så sagde han farvel til studenterpolitik. Han var medlem af en gruppe venstreorienterede intellektuelle, som kaldte sig Monde-gruppen. I sommeren 1932 var også dén færdig som studentergruppe, det kom til et brud mellem kommunisterne og de uafhængige. Hans Kirk og arkitekten Edvard Heiberg fortsatte med at udgive gruppens blad *Plan* sammen med forfatteren Hans Scherfig. Til *Plan* skrev Kirk en lang række satiriske artikler. Han lavede opdigtede interviews med Stauning og Vorherre og flere andre. Han gjorde sit til at gøre kommunismen morsom. Den alvor, som ellers prægede det kommunistiske projekt, blev i disse år suppleret med en mere løssluppen satire.

Fra 1934 begyndte Kirk at skrive i DKPs dagblad *Arbejderbladet*. Det blev til hundredvis af anmeldelser, som for første gang gav bladet en faktisk kulturpolitik. Siden blev han, fra 1937, i overensstemmelse hermed bladets kulturelledende. Hans synspunkt var dobbelt i hans journalistik: på den ene side gjaldt det om at udpege det, som det politisk var vigtigt for en revolutionær at læse. På den anden side måtte en bog leve op til hans krav om kvalitet. En dårlig bog med en rigtig tendens forblev en dårlig bog. Men disse to kriterier gik ikke altid hånd i hånd. Nogen gange fik det ene overtaget, nogen gange det andet.

Efter han blev ansat ved avisen kom der også radioanmeldelser og politiske kommentarer til. Og fra 1940 begyndte han at lave de interviews, som siden blev én af hans mest brugte genrer. Det var interviews med almindelige mennesker. Han lavede klasseinterviews, men med sikker sans for det individuelle. Fra 1940 begyndte han også at lave kulturelle kommentarer, som var små eksemplariske ideologianalyser.

Generelt må man sige om Kirks førkrigsforfatterskab, at det i praksis udmøntede hans politiske engagement i eminent grad. Han udviklede fortløbende nye genrer og nye sproglige greb for at kunne komme sine læsere i møde. Han blev ikke i de genrer, som var typiske for hans udgangspunkt som intellektuel eller digter, men forsøgte at blive en kommunistisk intellektuel i den kommunistiske offentlighed. Han accepterede helt og fuldt den kommunistiske politik. Men eftersom DKP ikke havde nogen kulturpolitik var han med til aktivt at fylde dette tomrum ud.

På denne baggrund kan vi passende vende tilbage til hans skønlitterære forfatterskab og se på udviklingen i 30'erne. *Fiskerne* var blevet en flot start for ham. Ingen kritiker var i tvivl om, at her var en ny digter. I 1930 var han i gang med en ny roman. I et brev til vennen Hartvig Frisch skrev han, at den "skal handle om den danske Landarbejder (eller rettere den jyske). Jeg vilde gerne skildre den gamle, troskyldige Daglejer, Typen kan man træffe hver Dag herovre [i Jylland], og hans Søn, den politisk vaagne og klassebevidste Fagforeningsmand". Men det holdt hårdt for ham at få skrevet sin roman. Vi skal helt frem til 1936 før han blev tilfreds og udsendte romanen *Daglejerne*. Den blev flot modtaget. En stort set enig kritik roste den som en stor roman. Den var planlagt som første bind af en trilogi om Danmarks forvandling til et moderne industriland.

Forlaget ville godt have haft trilogiens andet bind hurtigt ud. Men der kom til at gå 3 år før bind 2 lå der. *De ny Tider* udkom i 1939. Bogen blev pænt modtaget, men slet ikke som den første. Den borgerlige presse var meget forbeholden. Årsagen lå lige for: Finlandskrisen og senere Vinterkrigen. Også i *Social-Demokraten* var tonen hård: "Det er aabenbart Meningen at skrive et Sogns sociale Historie uden om Socialdemokratiet, og det vil i saa Fald

være et Mesterstykke af sovjet-nazistisk Fortielseskunst." I *Arbejderbladet* var det Hans Scherfig, der anmeldte Kirk. Han skrev bl.a.: "Kirks Stil er knap og nøgtern. Der er ingen Skildringer, ingen Beskrivelser. Det er Livet, Virkeligheden, ordnet og koncentreret, anskueliggjort af en stor Kunstner".

De to tredive romaner foregår på Kirks hjemegn. I et landbrugsområde introduceres industrien, da der anlægges en cementfabrik. Det gamle liv ændres, daglejerne bliver arbejdere. Beskrivelsen er som i *Fiskerne* uden egentlig hovedperson. Snarere har den kollektivet som centralfigur. Og for kollektivet sker der en udvikling fra almueydmyghed til klassebevidsthed.

Hvis vi skal indkredse den vigtigste ændring siden *Fiskerne* ligger den på det almene plan, hvor jeg karakteriserede *Fiskerne* som en psykoanalytisk roman. På samme niveau kan vi sige, at 30'erromanerne er et forsøg på at integrere marxismen på betydningsplanet. Hermed blev *historien*, som var fraværende i *Fiskerne* det mest centrale, og man kan forme, at de voldsomme fødselskvaler har haft at gøre med at omsætte dette til fortælle teknik.

Ser vi på de store temaer fra *Fiskerne*, er det klart, at arbejdet stadig er det centrale tema. Også seksualiteten spiller en afgørende rolle. Religiositeten er derimod trukket tilbage til en baggrundsposition. Frigørelsesstrategien er blevet en anden. Frigørelsen er nu kun tænkelig som kollektiv og kun som arbejderklassens revolution. Det har medført, at industrialiseringen fremstilles med et let idylliserende skær. Kirk underdriver virkningen af cementfabrikken, hvis forpestende virkninger på omgivelserne han må have kendt ved selvsyn.

Trilogiens 3. bind skrev Kirk efter eget udsagn, mens han var interneret i fængselslejren Horserød, men tyskerne fandt manuskriptet efter Kirks flugt og brændte det. I 1947 udtalte han, at han var i gang med bogen, som skulle udkomme til efteråret. "I dette sidste bind skildrer jeg den periode hvor drømmen om industrialismens velsignelser brister. Rationaliseringen bevirker en fuldstændig katastrofe for det lille samfund". Man kan altså se, at der skulle ske en kontrastering mellem den 'idyllisering' af industrialiseringen, vi oplever i *De ny Tider* og den krisens virkning, bind 3 skulle formidle. Når det voldte ham så store kvaler at skrive bogen om, hang det muligvis sammen med, at der skulle ske en konfrontation mellem Socialdemokratiet og DKP i dette bind.

Juleaften 1939 kunne læsere af *Arbejderbladet* hygge sig med første afsnit af en ny føljeton. Den hed *Mørke Magter* og var forfattet af Olaf Rye. Det var navnet på en kendt general fra 1800-tallet og et pseudonym for Hans Kirk. I 1956 udgav DKPs forlag Tiden bogen og i februar 1957 anlagde efterkommere af generalen sag mod forlaget. I Retssagen var det alene Kirk, der mødte op som forfatter.

Det er en lystig roman i kriminalgenren. Men den er samtidig en nøgleroman. Intrigen er både meget tynd og meget indviklet, men den giver påskud til at bevæge sig ind og ud af miljøer, som herigennem kan karakteriseres. Komplotet drejer sig om intet mindre end en kontrarevolution i Sovjet. Heri konspirerer danske erhvervsfolk, tyske nazister og danske trotskister. Det er tydeligvis et værk, der er blevet til i paranoiaen efter Moskva processerne.

Den 9. april 1940 blev Danmark besat af Tyskerne. I modsætning til de andre besatte lande, forblev den valgte regering ved magten. Det var en socialdemokratisk-radikal regering med Thorvald Stauning som statsminister. Regeringen blev udvidet med repræsentanter for de to store borgerlige partier, De Konservative og bondepartiet Venstre. Regeringen samarbejdede med tyskerne på alle væsentlige områder for at bevare magten i landet. Der skete ingen indgreb mod kommunisterne eller jøderne som i de andre lande. Denne mærkværdige situation fortsatte frem til tyskernes overfald på Sovjetunionen den 22. juni 1941. Den blev øjeblikkeligt fulgt af et krav om internering af flere hundrede danske kommunister. Det efterkom regeringen, som siden også vedtog en lov som forbød kommunistiske foreninger. DKP gik under jorden og var blandt de første til at udvikle en modstandsbevægelse. Samar-

bejdspolitikken fortsatte til den 29. august 1943. Tyskerne havde fremsat et ultimatum til regeringen om at indføre dødsstraf for sabotage. Det ville regeringen ikke og gik af. Tyskerne overtog nu magten i landet. Alligevel blev hele administrationen siddende og de øverste ledere af staten (departementsscheferne) udgjorde nu de facto regeringen i landet.

Dansk politi arresterede Kirk sammen med de andre danske kommunister den 22. juni 1941. Først kom han i Vestre Fængsel og senere i fængselslejren Horserød. Indespærringen gjorde Kirk hård overfor undertrykkelsen. Over for sine medfanger var han, som han plejede, den milde og venlige. Men overfor lejrens leder A. C. Bentzen og justitsminister Thune Jacobsen blev han som sten. Bentzen hadede Kirk og forfulgte ham, hvor han kunne komme af sted med det. Bl.a. fik han ham indsat i isolation i Vestre Fængsel. Ifølge en indberetning til justitsministeren af 21. maj 1942 havde et halvt års enecelle ført til, "at han er blevet sløvet deraf og efterhaanden har mistet sin Arbejdsevne og sin Arbejdslyst". Inspektøren mente at det var betænkeligt at opretholde isolationen. Kirks breve fra Horserød er efter hans død blevet udsendt i et udvalg, som meget fint viser, hvad der skete med ham de 26 måneder¹. Fangelivet blev til et eksistentielt problem for Kirk. Magten overfor den enkelte - det oplevede han nu for første gang og i rendyrket form.

Han fik også skrevet under indespærringen. Til Gyldendal skrev han i juli 1941, at han arbejdede på 3. del af trilogien, og at den kunne være færdig til efteråret. Af økonomiske grunde udgav han et gammelt manuskript med titlen *Frokosten*. Manuskriptet var fra 1929, blev til romanen *Borgmesteren gaar af*, som udkom i 1941. Den foregår på et kommunalt kontor, hvor der findes et strengt hierarki. Vi hører om almindelige trakasserier, om uendeligt kedsommeligt arbejde og om en gammel kontorchef, der forsvinder. Bogen slutter med en fest hos den gamle borgmester, som litterært er højdepunktet i denne underligt stillestående bog.

Han kastede sig også over et helt nyt værk, som skulle foregå i 1600-tallet. Han fik en bibliotekar han kendte til at hjælpe sig med litteratursøgningen. Det var romanen *Slaven*. Det lykkedes ham faktisk at få bogen færdig, ligesom han fik 3. bind af trilogien færdig. Efter krigen var begge manuskripter væk.

Den 29. august 1943 besatte tyskerne Horserød. Kirk hørte til de heldige, som slap ud. Han tog til København og dagen efter arrangerede han et møde på en restaurant i den indre by med sin forlægger. Her ordnede de Kirks økonomiske forhold sådan, at hans søster krigen igennem fik udbetalt honorarer for opdigtede oversættelser til Gyldendal.

Kirk etablerede kontakt til det illegale kommunistparti og gik selv under jorden. En tid lang holdt han sig skjult med sin familie i et sommerhus. I illegaliteten skrev Kirk bl.a. til den illegale presse.

Da kommunisterne dukkede ud af illegaliteten den 5. maj 1945 skiftede deres illegale blad *Land og Folk* på lignende vis status. Og Kirk meldte sig hurtigt til tjeneste på redaktionens midlertidige lokaler. Kirk var en flittig anmelder og forsøgte i den strøm af bøger, der kom om besættelsen, at skille skidt fra kanel. Han kritiserede sabotageromanerne for, at det kneb med at få rædslen skildret, så den kunne fornemmes og anbefalede forfatterne at læse Dostojevskijs *Dødens Hus* i stedet for den danske romantiske roman *Gøngehøvdingen*.

I 1946 udsendte Kirk *Processen mod Scavenius* sammen med den kommunistiske politiker Martin Nielsen. Bogen var aktionsjournalistik på et højt niveau og vidnede om den alvor og opfindsomhed Kirk lagde i sin metier. I øvrigt er hans efterkrigsjournalistik med få ændringer en fortsættelse af den brede vifte af genrer, han havde søsat i årene 1937-41. Den kulturelle kommentar blev til en fast søndagskommentar. Den udvidedes til at blive hans eget lille debatforum. Herfra deltog han i den kolde krigs debat, hvis den kan kaldes debat. Herfra dirigerede han sine udfald mod den borgerlige presse, men også mod de intellektuelle, som Kirk mente ikke var faste nok i troen.

Også feature- eller reportagejournalistiken udfoldede Kirk i efterkrigstiden. Han kom flere gange ud at rejse, og rejseindtrykkene omsattes i serier om de pågældende steder. I 1946

var han således på Færøerne og skrev en stribe artikler om øernes historie, geografi og politik tilsat interviews og hans egne iagttagelser.

Kirks anden rejse gik til Danmark. I november 1946 startede han en "Rejse i Landet", hvor han opsøgte det arbejdende Danmark. Han interviewede almindelige mennesker i stribevis. Denne form vendte han gang på gang tilbage til. Fra 1956 begyndte han en systematisk gennemskrivning af Danmark. Det blev til 48 artikler i brugsforeningsbladet *Samvirke*. Et udvalg blev til bogen *Danmarksrejsen*, som udkom efter hans død i 1966.

Ved siden af dette journalistiske arbejde var Kirk dog først og fremmest kulturredaktør og litteraturanmelder. På DKPs kulturkonference i oktober 1948 kom Kirk tilbage til sine helt principielle synspunkter. Han vendte tilbage til tredivernes diskussion om socialistisk realisme. Han sagde bl.a.: "Ordet [social] er tydeligt inspireret af Gorkijs krav om en social realisme i litteraturen, et meget rimeligt krav under de givne forhold i Sovjetunionen. Men den slags lader sig ikke uden videre overføre, og jeg mener, at udtrykket den sociale kunst hører til vore børnesygdomme [...] Der er to farer ved en sådan systematisk forkert terminologi. For det første, at det giver det kunstneriske diletterteri alt for store muligheder. Vi har da også set, hvordan socialdemokratiet i sin mangel på litterære medkæmpere har forsøgt at redde al slags socialdemokratisk romandiletterteri ved at kalde det social roman, blot der var tilstrækkelig mange arbejdere i personregistret. For det andet kan det let give det indtryk, at vi betragter den realistiske roman som det eneste saliggørende og forkaster alle andre former for litterær skaben eller i det mindste stiller dem i anden række"

Som journalist udfoldede Kirk en alsidighed, som er uden sidestykke. Han blandede sig i alt, hvad han kunne overkomme, og levede på den måde virkelig op til Sartres definition på en intellektuel. Hans redaktør, Børge Houmann, har prøvet i sine 4 udvalg af Kirks journalistik at øve retfærdighed mod denne side af forfatterskabet². Men det lader sig næppe gøre fuldt ud. Det var for Kirk ikke en nebengeschæft, men en uadskillelig del af hans personlighed. At skrive og udtrykke sig var hans våben i klassekampen, og han ønskede at bruge det så effektivt som muligt. For ham drejede det sig ikke først og fremmest om forfatteren Hans Kirk. Det drejede sig om, hvad der var i kommunismens interesse.

Kirks skønlitterære forfatterskab stod imidlertid på ingen måde i skyggen af hans journalistiske flid. Tværtimod var det mere frugtbart end i førkrigsperioden. Til gengæld må man nok pege på netop krigsoplevelsen som det centrale tema for de 4 første romaner, han skrev efter krigen.

Som jeg tidligere var inde på mistede han manuskripterne til trilogiens tredje bind og til *Slaven* i Horserød. Og selvom han flere gange lovede, at det tredje bind nok skulle komme, så gik han først i gang med *Slaven* og skrev aldrig det lovede bind tre. Jeg tror det hænger sammen med, at de psykiske problemer, som *Slaven* tematiserer, i højere grad gik ind i de særlige eksistentielle oplevelser, Kirk havde haft under indespærringen. Han havde, sagt kort, oplevet det, at få det personlige ansvar for klassekampen. Det handlede *Slaven* også om.

Slaven udmærker sig i forfatterskabet ved ikke at foregå i Danmark og ikke at foregå i nutiden. Historien foregår i året 1679 ombord på skibet San Salvatore på vej fra de spanske besiddelser i Sydamerika til Spanien tungt lastet med guld. Om bord finder vi repræsentanter for magten, for kapitalen og de undertrykte (bl.a. en indianerslave). Mellem magten og kapitalen på den ene side og folket på den anden har vi den intellektuelle Pablo Avarano.

I denne lilleputverden fortættes samfundsmæssige modsætninger. De undertrykte kunne, hvis de ville, sætte sig op mod magten. Men de gør det ikke. Slaven derimod, som repræsenterer det oprindelige, det naturlige i mennesket, det ukuede, vil ikke finde sig i krænkelser. Han alene tager ansvaret på sig og sænker skibet med en økse. Kun ganske få overlever forliset.

Det nye ved bogen set i forfatterskabets perspektiv er, at den forskyder magtproblemet fra strukturen til den enkelte. I et interview kort før bogen udkom sagde Kirk: ""*Slaven*"

er skrevet i Vestre Fængsel i de sidste måneder af 1941 og foråret 1942. I hvert fald for os, der sad indespærret var det en desperat situation, hvor vi måtte stille os selv det spørgsmål om det blev nødvendigt at kapitulere overfor nazismen, hvad socialdemokratiet på det tidspunkt var rede til. Bogen var ment som en slags svar på det spørgsmål".

Den 25. februar 1948 deltog Kirk i en diskussion om emnet "Kristendom og Kommunisme" med en præst i radioen. Kirks tale handlede bl.a. om forskellene mellem materialisme og idealisme. Men han fremsatte også den tanke, at der var et vist fællesskab mellem kristendommen og kommunismen: "Så vidt jeg kan forstå Biblen, havde Kristus sit sociale program, der ikke gik ud på at forsvare negerslaveri eller ejendomsretten til produktionsmidlerne eller udbytning af andre, men som krævede menneskekærlighed og solidaritet. Vi kan læse det mange steder, f.eks. i Matthæus det 25., hvor Kristus på dommens dag vil sige til dem på højre og til dem på venstre side, til fårene og bukkene: "Jeg var hungrig, tørstig, hjemløs, nøgen, syg og i fængsel, og I hjalp mig. Hvad I har gjort mod disse mine mindste små, har I gjort mod mig, og hvad I ikke har gjort mod disse mine mindste små, har I heller ikke gjort mod mig. Vig bort fra mig, alle I, som øver uret"".

Om det var denne tankegang, der gav Kirk idéen til nok en historisk-allegorisk roman, ved jeg ikke. Men tanken er nærliggende. For det er præcis denne tolkning af Jesus, der ligger til grund for romanen *Vredens søn* fra 1950.

Bogen foregår i Israel på Jesu tid. Landet er besat af romerne. Der er stor fattigdom og social uro. Farisæerne er samarbejdspolitikere. Men der er også zeloterne, de ivrige, der har bevæbnet sig til kamp mod romerne. Og der er ejonim, de ejendomsløse, der ledes af Jeschua bar Josef, som siger, han er meschicha, Messias. Blandt ejonitterne finder vi også den unge intellektuelle Judas fra Karioth, som bliver stikker.

I romanen er Judas tegnet med større omhu end Jeschua og udgør derfor i højere grad en hovedperson. Bogen handler derfor i nok så udpræget grad om den intellektuelle placeret mellem de to hovedklasser, "som ikke havde smagt armodens bitre brød", som Jeschua siger om Judas.

Under det historiske, var der et allegorisk lag i bogen: den handlede på mange måder også om den tyske besættelse af Danmark. Men den havde også en aktuel dimension: Da Simon zeloten gik ned af Golgatha sagde han: "Vi skal ikke trygle Gud om retfærdighed, men kræve den af mennesker. Vi skal tage den, selvom det må ske ved magt".

Ét af de mest omdiskuterede projekter i Kirks forfatterskab er dobbeltromanen *Djævelens Penge/ Klitgaard & Sønner*. Bøgerne blev til i en ganske bestemt sammenhæng. Den 11. september 1950 blev *Land og Folks* redaktør Børge Houmann idømt 3 måneders fængsel ved Landsretten for en række artikler i bladet om henlæggelsen af besættelsestidens mest omfangsrige værnemagersag, nemlig sagen mod entreprenørfirmaet Wright, Thomsen & Kier. I artiklerne havde bladet trukket nogle forbindelser frem mellem statsadvokaten, firmaet og den revisor, som skulle gennemgå firmaets regnskaber. Den 30. november 1951 kunne *Land og Folk* meddele, at Højesteret havde stadfæstet dommen over Houmann.

Samme dag kunne bladet også meddele en "litterær begivenhed", nemlig, at Hans Kirk ville påbegynde en ny roman som føljeton i *Land og Folk*. Når meddelelsen kom samme dag, som den om dommen, skyldes det, at der var en sammenhæng: Det var Martin Nielsens idé, at når bladet ikke måtte skrive sandheden om krigens største værnemagere, så kunne Kirk i fiktionens form meddele de samme kendsgerninger, uden at bladet kunne rammes.

I præsentationen af romanen lagde Kirk sin egen tolkning frem: "Romanen tager sit udgangspunkt i et sogn på Jyllands vestkyst for et halvt hundrede år siden. En dygtig, ung gårdmand tager et hofdearbejde i entreprise og gennemfører arbejdet med glans. Fra denne beskedne begyndelse vokser et stort entreprenørfirma frem med den dygtige gårdmand Grejs Klitgård og hans sønner [...]. Titlen [Djævelens Penge] stammer fra en episode i et af de første kapitler. Djævelens penge, det er selve den rå kapitalisme, som søger sin profit uden at sky

nogen midler. Det vises, hvordan djævelens penge ødelægger en djærv og dygtig mands hele livsgerning. I et socialistisk samfund ville Grejs Klitgård have været en opbygger og en skaber - nu kommer han mod sin vilje til at tjene alle de nedbrydende kræfter. Også hans børn ødelægges og forsimples, for djævelens penge spolerer alt".

Den ødelæggelse, Kirk talte om beskrives i romanens anden del *Klitgaard & Sønner*. Her går firmaet ind i værnemageri under besættelse, og det er især i dette bind, at stoffet fra Wright, Thomsen & Kier-sagen bruges. Som Kirk siger, der "anlægges flyvepladser og laves bunkere, mens det skabende arbejde og den sociale opbygning stadig mere og mere forsømmes. Djævelens penge har magt over meget, også over retsmaskineriet, hvad edderkoppesagerne og adskilligt andet, der er værre, jo har vist."

Der er fra Kirks side tale om en humanistisk allegori, som meget fint viser hans filosofi. Grejs Klitgård repræsenterer det skabende arbejde og derfor et grundlæggende menneskeligt princip. Han er et godt og dygtigt menneske. Han er ikke ond, fordi han vil arbejde om søndagen og derfor modtage djævelens penge. Nej, djævelens penge kommer ikke ind via religionen, som sognets beboere mener, men via kapitalismen. Det gode i mennesket ødelægges, forsimples, spoles af de onde samfundsmæssige vilkår. Vi ser altså, groft sagt, de elementer, som er på spil siden forfatterskabets begyndelse.

Men dobbeltromanen er også en politisk roman, og den er en nøgleroman. Den er en politisk roman i en helt anderledes forstand, end Kirks 30'erromaner er det. Den er skrevet ind i efterkrigstidens kommunistiske tolkning af begivenhederne. Den er derfor meget tættere på den dagsaktuelle politik. Dette understreges af den teknik, Kirk har brugt. Fortælleteknisk er den fjernt fra forfatterskabets 5 første romaner og langt mere i familie med hans ugebladsnoveller og *Mørke Magter*. Fortælleren holder læseren i kort snor med hensyn til tolkningen af begivenhederne. Det er ikke som i Kirks øvrige romaner den psykologiske troværdighed af et portræt eller en udvikling, der skal overbevise læseren, men overensstemmelsen mellem forfattermening og læsermening. Der er altså ikke tale om at overbevise nogen, men om opbyggelse. Dobbeltromanen er i den forstand en 'intern' roman, der er skrevet direkte til *Land og Folks* læsere.

Den særlige karakter af folkelig opbyggelse, som dobbeltromanen har, problematiseres dybtgående af dens karakter af nøgleroman, af 'omskrevet virkelighed'. At den er en nøgleroman understreges jo af hele projektets karakter og baggrunden i Wright, Thomsen & Kier-sagen. Men derudover understreges dette af, at flere personer optræder med deres rigtige navne. Men især af, at tegneren Herluf Bidstrup gennem sine illustrationer afslører, hvem pseudonymerne dækker over.

Kirk fik naturligtvis på hattepulden for sine bøger. De blev kaldt hans "folkedemokratiske eventyr" og mindre flatterende ting. Og han overraskede kritikken, som havde afskrevet hans talent, ved at fejre sit 25-års forfatterjubilæum med en erindringsbog, som blev modtaget af en stort set enig og begejstret kritik. *Skyggespil* (1953) var litterært en genoptagelse af temaer og teknik, som havde været hovedstrømmen i hans skønlitterære forfatterskab.

Kirk havde allerede siden begyndelsen af 30'erne skrevet erindringsnoveller, og flere af temaerne gik igen i *Skyggespil*. Man kunne sige, at han med erindringsbogen vendte sig mod det mest produktive i sit forfatterskab: barndommens oplevelser. Teknisk set var han igen tilbage til sit gamle program, om end det undtagelsesvis er en jeg-fortæller.

Skyggespil er imidlertid ikke erindringer slet og ret. Erindringerne har et særligt 'budskab' i hele deres anlæg og struktur. De handler om hans rødder og dermed forklaringen på, hvorfor han blev, som han blev. Selv opsummerede han dette budskab i et interview således: "Jeg er en mand af jævn folkelig oprindelse [...]". Sådan ønskede han, at læseren skulle opfatte det. At han på mødrene side nedstammede fra storbønder i godsejerklassen, er så en anden historie.

Bogen indeholder en oversigt over de centrale temaer i forfatterskabet: De stærke kvinder (mormoren og Tabita), det folkeligt-soziale engagement (faren), arbejdets velsignelse (Boel-Hans), den positive vurdering af missionen (farfaren). *Skyggespil* er en novellesamling. Det lægger man måske ikke mærke til, fordi den er så gennemkomponeret. Den viser, hvorfra Hans Kirk kom, hvordan han sætter sig til modværge, da han kommer på kostskole og ender med at gå med i arbejderens første maj demonstration.

Kirks sidste skønlitterære bog, *Borgerlige noveller* fra 1958, indeholder fire erindringsnoveller, som tematisk knytter sig til *Skyggespil*, men som er faldet udenfor på grund af dens karakter af samlet komposition. *Borgerlige noveller* var en opsamlingsbog, idet den samlede 7 noveller fra før krigen og 2 nyere. Samlingen er meget ujævn og bærer præg af, at Kirk ønskede at gøre opmærksom på, at han jo faktisk havde været en utrolig flittig novelle-skriver, men udover *Skyggespil* havde han aldrig udgivet en novellesamling. Han har derfor tilsyneladende valgt at vise bredden i sin produktion, hvilket fører til, at samlingen peger i forskellige retninger. Men især de 4 barndomsnoveller står stærkt.

Udover de nævnte bøger skrev Kirk også en række børnebøger, den sidste i 1958.

Kirk døde den 16. juni 1962 efter længere tids sygdom. Umiddelbart før sin død skrev han til sin avis, at han følte, "at mørket snart vil lukke sig om mig", og at han derfor måtte sige kammeraterne tak nu, hvis det skulle nås. Han var ikke bange for døden og bar ikke nag til nogen.

Han fik i de følgende dage et minde og en bisættelse, som var han en partiformand. Hans parti viste, at det forstod rækkevidden af det arbejde, han havde gjort for det.

2. Martin Nielsen (1900-1962)

Martin Nielsen komme fra fattige kår. Han blev født i Gjødvad ved Silkeborg. Han havde forskelligt arbejdsmandsarbejde i Jylland. I 1921-22 var han aktiv i arbejdsløshedsbevægelsen i Randers og spillede en fremtrædende rolle under generalstrejken dér i 1922. Han blev indvalgt i DKPs hovedbestyrelse i 1923. I 1926 blev han ansat som partisekretær. I 1928 rejste han til Sovjetunionen, hvor han gik på Lenin-skolen til 1930. Det var en periode, hvor en hel gruppe danskere blev uddannet i Moskva. I sommeren 1929 opholdt ikke mindre end 9 danske elever sig på Lenin-skolen og Vest-Universitetet. Martin Nielsen spillede formentlig en vis rolle i udformningen af 'Det åbne brev', som EKKI sendte til det danske parti i december 1929, og som afsatte den gamle ledelse.

Da Martin Nielsen kom hjem fra Moskva var han arbejdsløs og arbejdede sammen med den senere partiformand Aksel Larsen i arbejdsløshedsbevægelsen. I juni 1931 blev Martin Nielsen medlem af CK (som kandidat) og blev ansat som forretningsfører for *Arbejderbladet*. Fra 1934-41 var han redaktør af *Arbejderbladet*. Og i 1939 blev han indvalgt i Folketinget.

Martin Nielsen var en flittig skribent og skrev med en lidenskabelig drive. Humoren var ikke hans stærke side. Han var som Martin Andersen Nexø en stor tugter af de intellektuelle. Han var modstander af, at de skulle have nogen indflydelse i partiet og udtalte sig flere gange nedsættende om dem.

Den 22. juni 1941 arresterede politiet Martin Nielsen, fordi han i modstrid med partiets forholdsordre opholdt sig på sin bopæl. Han blev interneret i Vestre Fængsel og siden i Horserød. Den 29. august 1943 lykkedes det ham ikke at flygte som Hans Kirk. Han blev sendt til koncentrationslejren Stutthof. Ved lejrens rømning blev fangerne sendt ud på en lang døds-march, som decimerede deres antal. Da de mødte de russiske soldater, blev Martin Nielsen og fire andre fremtrædende kommunister valgt ud og sendt til Moskva. Herfra vendte de hjem via Sverige den 30. maj 1945. Martin Nielsen indtog igen sin plads i partiets ledelse og i Folketinget.

Sine oplevelser i fangenskab fortalte Martin Nielsen om i 3 klassiske erindringsbøger: *Rapport fra Stutthof* (1947), *Undervejs mod livet* (1949) og *Fængselsdage og fangenætter* (1949).

I 1952 blev han medredaktør af *Land og Folk* og fra december 1955 blev han eneredaktør, da Børge Houmann blev afsat. Under den voldsomme partikamp 1956-58 stod han (som i øvrigt Hans Kirk) på CK-flertallets side imod Aksel Larsen. Han blev en central person i det bitre opgør. Han var redaktør til 1960. Martin Nielsen formulerede med stor præcision den kommunistiske selvopfattelse i ordene "Tillid, offervilje, tro - kommunisternes kapital".

3. *Processen mod Scavenius.*

Danmark blev på trods af samarbejdet med tyskerne anerkendt som en allieret nation. Det skyldtes ikke mindst modstandsbevægelsens indsats i kampen mod tyskerne. Danmark lå i den vestlige interessesfære og England var interesseret i at bevare status quo i Danmark. De 'gamle politikere', som alle havde støttet samarbejdet med tyskerne måtte derfor sikres en magtposition efter befrielsen. Det blev formelt den engelske hær, som befriede Danmark (bortset fra øen Bornholm, som blev befriet af Sovjetunionen og besat i et år). Hermed blev magtgrundlaget også garanteret.

Modstandsbevægelsens de facto 'regering' - Frihedsrådet - forhandlede i krigens sidste måneder med 'de gamle politikere' om en løsning på magtspørgsmålet. Politikerne var meget bange for kommunisterne, som udgjorde modstandsbevægelsens stærkeste fløj. Man var simpelthen bange for en magtovertagelse. Politikerne måtte af angst for denne gå ind på et kompromis, som tildelte modstandsbevægelsen halvdelen af posterne i befrielsesregeringen.

Befrielsesregeringen havde således også to kommunistiske ministre samt én som blev betragtet som kommunist. Regeringens opgaver var at ordne en tilbagevendende til lovlige forhold og starte opgøret med krigsforbryderne. Der blev vedtaget et straffelovstillæg - bl.a. med dødsstraf - som skulle udgøre grundlaget for opgøret.

Den 15. juni 1945 nedsatte rigsdagen en kommission til undersøgelse af, om der skulle rejses tiltale mod nogen ansvarlig politiker. Der blev givet et omfattende katalog af opgaver som skulle undersøges i kommissionen. Den parlamentariske kommission sad til 1953. Den udgav et kæmpeværk af afhøringer og konklusioner, men endte med at konkludere at der ikke var nogen, der kunne drages til ansvar. Til gengæld udgør kommissionens trykte betænkning titusindtallige sider en guldgrube af oplysninger.

For Kirk var der ikke nogen tvivl om, at der var flere, der kunne og burde drages til ansvar. Især den tidligere justitsminister Thune Jacobsen måtte stå for skud, når Kirk krævede udrensningen ført ti tops. Han vendte flere gange tilbage til ham og krævede ham bl.a. dømt for meddelagtighed i mord som følge af hans medansvar for, at kommunisterne i Horsørød i vid udstrækning var blevet overført til Stutthof, hvor mange var døde.

Han skrev derfor sammen med Martin Nielsen *Processen mod Scavenius*. Idéen havde de formentlig fået fra bogen *Processen mod Mussolini* af pseudonymet Cassius, som udkom i dansk oversættelse i 1945. Bogen er som denne holdt i retlig dialog-form, hvor de anklagede får lagt ord i munden, som er ordrette eller næsten ordrette gengivelser af, hvad de faktisk havde sagt eller skrevet. Domstolen er en folkedomstol nedsat af den parlamentariske kommission, som består af en juridisk retsformand og 24 domsmænd fra alle samfundslag. De anklagede er Erik Scavenius, tidligere statsminister, Thune Jacobsen, tidligere justitsminister og Gunnar Larsen, tidligere minister for offentlige arbejder.

Retsformanden siger bl.a. i sin præsentation af sagen: "Der er næppe Tvivl om, at i Lande, hvor det parlamentariske Liv ikke har naaet en Udvikling som hos os, vilde man have begravet en Sag af denne Art i en politisk Kommission og under Skalkeskjul af Undersøgelse lade Aarene drysse deres Støv over den." Det var naturligvis ikke citat fra nogen, men Kirk og

Nielsens forudsigelse af, hvordan det ville gå med dén parlamentariske kommission, hvor også Martin Nielsen havde plads.

I det ottende retsmøde erklærer forsvareren, at "Enten maa Retten frikende de Anklagede eller subsidiært forlange andre fremtrædende Regeringsmedlemmer og Politikere krævet til Ansvar. At dømme *Scavenius*, *Thune Jacobsen* og *Gunnar Larsen* alene vilde være værre end slet ikke at dømme". Bogen slutter før dommen fældes, som dermed overlades til læseren.

Både retsopgøret og arbejdet i den parlamentariske kommission lod årene drysse støv på befrielsessommerens stemninger. I oktober 1945 var der nyvalg til Folketinget. Kommunisterne havde ikke haft plads i Folketinget efter det sidste valg i foråret 1943, eftersom partiet var forbudt. Men ved befrielsen havde DKP fået overladt de tre pladser nazisterne havde haft. Ved nyvalget fik partiet 18 mandater svarende til 12,5% af de afgivne stemmer. Valget var et udtryk for den opbakning partiet fik på grund af sin deltagelse i modstandskampen. Socialdemokratiet gik tilsvarende tilbage.

Ved valget i 1947 gik DKP tilbage til 9 mandater. Allerede to år efter krigen var den kolde krig det klima retsopgøret skulle foregå i og den parlamentariske kommission forhandle i. Umiddelbart efter krigen faldt der ret strenge domme i sager mod krigsforbrydere. Også dommerne havde deres at sone for deres medvirken til domfældelser af kommunister under krigen i strid med grundloven. Men allerede efter et par år begyndte stemningen og dommene at vende. Og da de store sager om økonomiske forbrydelser nåede til doms henlagde man dem uden dom. De økonomiske forbrydere kaldte man 'værnemagere', fordi den tyske hær kaldtes for 'værnemagten'. Den allerstørste værnemagersag blev således aldrig til nogen sag, fordi entreprenørerne, der havde opført hele den danske del af Atlantvolden, flyvepladser og veje for tyskerne (men betalt af den danske nationalbank) havde sikret sig, at de gjorde de efter skriftlig opfordring fra - regeringen.

Hans Kirks og Martin Nielsen konklusion i deres bog var derfor meget passende: det egentlige ansvar lå hos 'de gamle politikere', regeringen og ikke mindst hos Socialdemokratiet. Denne del af opgøret var sådan set allerede afgjort i og med dannelsen af befrielsesregeringen. Og skulle man være i tvivl, var det netop konklusionen på den parlamentariske kommissions arbejde: der var ingen politikere, der havde gjort noget galt. Bortset lige fra Gunnar Larsen, som bl.a. havde haft en meget kendt stikker på sin lønningsliste. Han blev af det store firma, som hans familie var medejer af eksporteret til ét af dets udenlandske datterfirmaer.

Processen mod Scavenius er et stykke aktionsjournalistik, som skulle pege på dem der egentlig skulle dømmes i retsopgøret. Men ingen hørte efter. Eller måske skulle man sige, at Hans Kirk og Martin Nielsen i 1946, da bogen udkom endnu ikke havde fattet det helt særlige ved det danske kompromis: modstandsbevægelsen fik æren, politikerne fik magten. Hele perioden fra 1945 og de næste 50 år gik med at udrede disse tråde.

---

1. Hans Kirk: *Breve fra Horserød*, udg. Børge Houmann, Risskov 1967.

2. *Det borgerlige frisinds endeligt*, Kbh. 1969, *Litteratur og tendens*, Kbh. 1974, *Godtfolk*, Kbh. 1980, *Hug til højre og venstre*, Kbh. 1981.